

KULTURNA ALTERNATIVA

Tariq Ramadan¹

Islam nije kultura. Sviđalo se to nama ili ne, suština islama je vjerska. Centralno načelo tevhida, na koje smo se često pozivali, temelji vjere i prakse, generalna uputa koju nalazimo u tekstualnim izvorima ne ostavljaju nimalo mjesta sumnji u vezi sa tim. Govoriti o islamu prije svega znači govoriti o vjerovanju, duhovnosti i etici, koje skupa čine jednu koncepciju čovječanstva i života. To je ono što islam primarno jest, ali to nije sve što on jest. Svijest o postojanju različitih metodologija u obredoslovlju i društvenim poslovima, o čemu smo govorili u prvom dijelu, omogućava nam da bolje razumijemo islamski univerzum u njegovom odnosu prema kulturi. Oko skupa načela koja definiraju temelje privrženosti islamu, oblast društvenih poslova je polje koje je otvoreno za kulture, običaje, otkrića i kreativnost ljudskog roda sve dok oni ne krše neku zabranu koja je specifična i eksplicitna te, kao takva, priznata. *Put vjernosti*, zarad dobra ljudi, integrira svekoliko znanje, umjetnosti i umijeća/vještine koje je čovječanstvo uspjelo proizvesti. Načelo integracije, kako smo ga definirali, omogućilo je muslimanima da žive u različitim kulturnim okruženjima i da se pritom osjećaju kao da

su kod kuće. Ovo načelo je osiguralo poseban kvalitet koji omogućava pravljenje razlike između islamske *vjere* i islamske *civilizacije*: islam kao civilizacija postoji kao rezultat ove jedinstvene sposobnosti da izrazi svoje univerzalne i temeljne principe kroz historiju i geografiju integrirajući istovremeno različitost i preuzimajući običaje, ukuse i stilove koji su pripadali različitim kulturnim kontekstima.

Prema tome, ako ne shvatamo iznutra izraze i različite logike islamskih referentnih termina, teško da možemo razumjeti ovu začudnu smjesu jedinstva i različitosti. Suočeni sa ovom poteškoćom, možemo završiti naglašavajući jedinstvo i govoreći o *islamu*, a da ne znamo šta se pod tim tačno misli: vjera, kultura ili civilizacija, ili možemo koristiti množinu *islami* i, u nastojanju da pojasnimo predmet koristeći društveno-teološke kategorije (obično posuđene iz drugih vjerskih tradicija) ili pedantno definiranu terminologiju, utopiti analizu u moru referenci čiju je koherentnost teško dokučiti.

Ipak, ovo je važno pitanje muslimanima na Zapadu kojima su potrebni jasni odgovori na pitanja o njihovome identitetu, kulturi i civilizaciji. Koji smisao može biti dat sjeni značenja između *muslimani Zapada* i *zapadni*

¹ Ovo je 10. poglavlje djela *Western Muslims and the Future of Islam* (*Zapadni muslimani i budućnost islama*, New York: Oxford University Press, 2004), 214-227. Knjiga će se, ako Bog da, uskoro pojaviti na bosanskom jeziku u izdanju Udruženja ilmijje IZ u BiH

muslimani? Jesu li to, jednostavno, dva načina da se kaže jedno te isto ili je riječ o dvije potpuno različite stvarnosti?

ŠTA JE KULTURA ZAPADNIH MUSLIMANA

Još jednom će nam analiza iz prvog dijela pomoći da razvijemo svoje razmišljanje o centralnom pitanju kulture. Govoriti o islamu kao takvom znači govoriti, prvo, o skupu načela na kojima se temelje vjerovanje, duhovnost, praksa i etika. Ovo jezgro će nužno biti odjeveno u forme različitih kultura usred kojih muslimani žive. Muslimanke i muslimani koji su emigrirali iz, recimo, Pakistana, Alžira, Maroka, Turske ili Gvajane sa sobom su donijeli ne samo sjećanje na univerzalna načela islama, već i, sasvim prirodno, način življenja koji su slijedili u tim zemljama. Štaviše, ostati vjeran islamu je, u umovima imigranata prve generacije, značilo održavati običaje iz svojih domovina. Oni su pokušali, a da stvarno toga nisu bili ni svjesni, i dalje biti pakistanski muslimani u Britaniji ili SAD-u, marokanski ili alžirski muslimani u Francuskoj, turski muslimani u Njemačkoj, itd. Tek sa pojavom druge i treće generacije pojavila su se pitanja i problemi: roditelji koji su vidjeli kako se njihova djeca gube ili se više ne prepoznaju kao dio njihove pakistanske, arapske ili turske kulture pomislili su da su ta djeca istovremeno gubila i svoj vjerski identitet.

Međutim, to nikako nije bio slučaj: mnogi mladi muslimani, proučavajući svoju vjeru, tvrdili su da su potpuno vjerni islamu, dok su se uporedo distancirali od kulture svojih roditelja.¹ Istovremeno, sve više i više konvertita u islam, koji su se našli u situaciji da biraju između toga *da postanu* Pakistanci ili *da postanu* Arapi, umjesto da, jednostavno, budu muslimani, polahko su postajali svjesni ove greške. Dakle, postoji jasna razlika između islama i kultura

¹ Ja ne mislim da je to pitanje omalovažavanja ili, pak, preziranja originalne kulture. Ona je izvor bogatstva, moćan aspekt pluralnog karaktera identiteta djece useljenika, i njih treba učiti da je žive onakvom kakva jest, da ih ona nadahnjuje i da se njome ponose. Naša namjera je da ovdje stavimo tačku na miješanje vjerskih principa i kulture. Poštovanje vjerskih načela nije isto što i očuvanje bogatstva kulture iz koje potičemo

iz kojih muslimani dolaze. Ova svijest i rađanje novog razumijevanja islama obilježava period tranzicije kroz koju danas prolazimo i neizbježno je teško, čak i nemoguće, da se roditelji prve generacije uspješno nose sa njom. Za mlađe generacije, kao i za konvertite, to je znak nade, put spasa koji ima potencijal da im pokaže način kako da pomire svoja islamska načela sa životom na Zapadu.

U prvom dijelu smo skrenuli pažnju na činjenicu da nova sredina može dovesti do ponovnog čitanja izvora u cilju oživljavanja zaboravljenog načela ili otkrivanja dotad nepoznatog horizonta. To se dogodilo sa dolaskom muslimana na Zapad. Ono što smo pokušali učiniti u prvom dijelu bilo je ponovno čitanje i formiranje skupa referenci izvedenih iz tekstualnih izvora u svjetlu zapadnih stvarnosti. Zaista, te realnosti su nas prisilile da ponovno procijenimo svoje okruženje i način na koji o njemu govorimo, ali i da, još važnije od toga, definiramo svoj islamski identitet razlikujući ga od kulture u koju je zaodjeven u pojedinim dijelovima svijeta. Tako se čini da su elementi koji definiraju naš identitet, percipirani u svjetlu islamskog principa integracije, vrlo otvoreni i u stalnoj interakciji sa društvom.

Podržani svojim vjerovanjem i na temelju svoga razumijevanja Tekstova, muslimani moraju razviti razumijevanje zapadnog konteksta koje će im omogućiti da učine ono što su svi muslimani kroz historiju činili – da integriraju sve što je prisutno u kulturi² u kojoj žive a što nije u suprotnosti sa onim što oni jesu ili u šta vjeruju. Dakle, univerzalni i zajednički temelji njihovog islamskog identiteta će se okriti ukrasima različitih kultura, od kojih oni ne trebaju strahovati, niti ih odbacivati sve dok su svjesni skupa načela kojima moraju ostati vjerni. Njihov identitet je određen potpuno otvorenim, dinamičnim, interaktivnim i višestrukim faktorima. Ovisno o tome gdje

² Mi govorimo o *zapadnoj* kulturi generalno kako bismo pojasnili princip, mada je jasno francuska, američka, britanska, njemačka i švedska kultura nisu iste. Ovaj proces integracije mora se odvijati u svakoj zemlji, i muslimani će prirodno zaimati različite kulturne osobine. Razlike su već očite između, npr., američkih, francuskih, britanskih i belgijskih muslimana

žive, muslimani sa useljeničkim zaledem će po kulturi biti Francuzi, Belgijanci, Britanci, Španci ili Amerikanci i, skupa sa konvertitima, čija će uloga ovdje biti krucijalna (jer imaju svoje korijene u ovim kulturama), oni trebaju iznaći duhovne i etičke modalitete harmoničnog života kroz stvarno integriranje dubokih stvari u životu. Šire, ovaj proces će poroditi ono što smo nazvali evropskom ili američkom islamskom kulturom³ – koja će poštovati univerzalna načela i biti utemeljena na historiji, tradicijama, ukusima i stilovima različitih zapadnih zemalja. Ovaj proces je već počeo, ali on je vrlo složen i zahtijeva svijest koju će hraniti principi, analitička sposobnost, otvoren um i kritički osjećaj, kao i kreativnost. Izazovi su brojni i nimalo lahki.

IZOLACIJA ILI ZABRANA ZA PREŽIVLJAVANJE?

Prvim generacijama useljenika je zapadni kulturni univerzum bio posebno uznemirujuć. Činilo se da nijedan običaj i nijedan ukus nije odgovarao običajima i ukusima njihovih kultura iz kojih su poticali i da, još gore, gotovo nije postojao nikakav respekt prema tradicionalnim pravilima islamskog morala. Zabrana (alkohola i *riba*) nije uopće priznavana i činilo se da je sve, ili gotovo sve, dozvoljeno u ime slobode. Prva i prirodna reakcija bila je da se izoliraju, bilo kao pojedinci, kao porodice ili kao zajednice kad su uspjeli da se organiziraju u nekome mjestu. To je postalo pitanje življenja gotovo paralelne egzistencije čuvanjem sebe i svoje djece od okoline koja je smatrana moralno i kulturno opasnom. Jednačina, i sama najčešće uvezena, izražena je jednostavnim terminima: manje zapadne kulture prirodno znači više islama.

Sa dolaskom mlađih generacija, situacija se neizbježno promijenila, ali je stanje ummeta ostalo isto: moralo se, prije svega, štititi sebe. Kao i nametanje izolacije, s obzirom da su mladi sve više bili u kontaktu sa društvom koje ih je okruživalo, postalo je nužno početi *zabranjivati*. Sve što je izgledalo manje ili više karakteristično za Zapad po manirima ili stilu, smatrano je opasnim, čak nezdravim, i ljudi su

odlučili da to zabranjuju ili izbjegavaju koliko god je bilo moguće. Muslimanske porodice i organizacije su pokušale najbolje što su mogle da iznađu rješenja, ali to je bila teška situacija, posebno s obzirom na to da su postojale brojne kontradiktornosti. Naprimjer, izlaziti je bilo zabranjeno, ali je bio dozvoljen gotovo slobodan pristup televiziji. (Ljudi su osjećali da su bolje zaštićeni od onoga što je vani ako bi ostali kod kuće.) Dječacima i momcima je bilo dozvoljeno da probaju mnoge vrste aktivnosti koje su djevojkama bile zabranjene, dok su alternativne organizacije obično pružale alternativne aktivnosti samo dječacima.

Sveukupno, situacija je bila prilično loša i takva je i danas: nije lahko biti musliman ili muslimanka na Zapadu dok pokušavate poštovati svoje vrijednosti i načela. Svakodnevni je test održavati duhovni život, izvršavati obredne obaveze (namaz, zekjat i post) i ostati vjeran etičkom načinu života. Ovo znaju i žive svi muslimani koji su predani svojoj vjeri. Ljudima se često savjetuje da se, kako bi ostali to što jesu, trebaju distancirati od društva i da budu ne samo budni već i radikalni kad su u pitanju zabrane. Neki, koji čine manjinu, pridržavaju se ovog savjeta, dok drugi, nakon brojnih frustrirajućih pokušaja, ostaju ili duboko podijeljeni ili odustaju nakon što se nisu uspjeli potpuno izolirati od društva. Šta se može učiniti? Ako uzmemo u obzir zapadne islamske zajednice, uviđamo da su sve one uglavnom na marginama društva. Postoje brojni dokazi o ovoj kvaziotuđenosti u načinu kako se organiziraju, načinu na koji se ponašaju, pa čak i u načinu na koji se pokušavaju izbaviti iz svoje izolacije. Ljudi žive unutar svoga kruga i sam njihov pristup pozivanju sugrađana na sastanke ili konferencije nije neodgovarajući ili je čak potpuno nespretno. Oni ne znaju kako to izvesti. Treba reći da se oni bolje osjećaju u svojoj izolaciji, jer, na kraju krajeva, to je najlakši i najsigurniji put. Susret sa drugim je opasan i gotovo uvijek težak. Mi uživamo u govoru koji nas potvrđuje u ovim osjećanjima: u džamiji, na konferencijama i seminarima govornici koji se odlučno pozivaju na zabrane i insistiraju na *našim suštinskim razlikama, našoj posebnosti zbog odličnosti/superiornosti naše vjere i našoj nužnoj*

³ *Biti evropski musliman*, 3. dio.

distanci, nalaze slušaoce koji su emocionalno spremni čuti takve stvari i podržavati ih. Izolacija i zabrana svega bez polovičnih rješenja jest prva reakcija moralne savjesti kad se suoči sa poteškoćama – to je inicijalno emocionalna reakcija srca koje žudi za mirom. Kao takvo, ono zaslužuje naše duboko poštovanje.

Međutim, svakodnevni život nije tako jasan kao naši govori i, iako su načela islama suštinski jednostavna, naš boravak na Zapadu nas podsjeća da je život veoma kompliciran. Emocija koja se prirodno pojavljuje prilikom distanciranja ili odbacivanja nije dovoljna da riješi uznemirujuću moralnu dilemu: prije ili kasnije ta dilema postaje još više uznemirujuća i sa njom se mora suočiti i moraju biti nađena odgovarajuća rješenja. Ovo je ono što nam govore sve nove generacije muslimana rođenih na Zapadu: Mi možemo biti zadovoljni jasnim govorima koji ne prave nikakve ustupke. Ali, oko džamija i nakon konferencija mladi ljudi imaju školske prijatelje, slušaju muziku i idu u kino. Dakle, ko nije u šravu: roditelji koji se zavaravaju ili mladi koji, jednostavno, pokušavaju živjeti u stvarnosti? Potrebno je da se hitno suočimo sa ovim pitanjima, da prestanemo biti nekoherentni i da izbjegnemo probleme. Ako poruka islama nije istinski univerzalna, ako, kao što uporno tvrdimo, musliman treba biti u stanju da nađe odgovarajuća rješenja za svako vrijeme i društvo, onda, u ovoj, kao i u svim drugim oblastima, muslimani moraju preuzeti svoju odgovornost i ponuditi alternative.

Mnogo toga ostaje da se uradi, a u ovom trenutku velika većina muslimanskih društvenih struktura postoji u potpuno paralelnim mrežama. U SAD-u i svim evropskim zemljama knjižare koje se nazivaju *islamskim* prodaju samo knjige čiji su autori muslimani (često izabrane prema preferenciji vlasnika) i koje su izdali muslimani muslimanskim čitaocima na mjestu koje su gotovo ekskluzivno patronizirali muslimani. Univerzalnost Poruke, njezina sveobuhvatna narav i princip integracije reducirani su i osiromašeni u ovoj žalosnoj realnosti. Udžamijama i asocijacijama aktivnosti se postavljaju tako da su na marginama društva i izvode se na stranome jeziku, što je rezultat nesretne sklonosti da se miješaju važnost

učenja arapskoga jezika kako bi se razumio Kur'an sa potrebom da ga se uči na arapskome da bi se ostalo musliman. Kulturne aktivnosti neprimjetno zadržavaju izrazitu istočnjačku aromu.

Da bismo zaštitili mlade, mi često sugeriramo slobodne aktivnosti čiji uticaj treba biti pažljivo procijenjen. Ponuđene gotovo isključivo dječacima/momcima (zašto, u ime kojeg islamskog načela?), ove aktivnosti su ponekad potpuno nevezane za iskustvo koje mladi žive u školi ili čak na univerzitetu, ovisno o njihovoj dobi. Mi često sebe uvjeravamo da osiguravamo zaštitu nudeći mladima infantilne aktivnosti i brzo sebe uvjerimo da će mladi momci i djevojke u osamnaestoj godini generalno biti zaista zadovoljni stvarima koje šire društvo nudi djeci od dvanaest ili trinaest godina. Riječi *islamskih* pjesama, izleti i igre, čak i organizirane diskusije – sve to ima istu orijentaciju: neprirodnu nadu da će adolescenti ostati djeca, neosvojiva za zapadnu kulturu. Zato granice njihovog svijeta trebaju biti kuća, džamija ili lokalna asocijacija, *islamska knjižara* te odnosi sa porodicom i drugim mladim muslimanima. Smatraju se sretnim ako mogu dodati *islamsku školu*. Ovaj svijet *izvan svijeta* je fikcija: kulturno okruženje, televizija i njihovi mladi vršnjaci i vršnjakinje neizbježno dotiču srca i umove onih koji žive u Evropi ili SAD-u, i odgovor leži više u učenju kako da se upravlja ovim uticajem nego u njegovome nijekanju ili odbacivanju. Postoje indicije da sve više i više roditelja i organizacija razumije značenje ovih faktora i da tragaju za novim pristupima. Ove inicijative su još uvijek malobrojne i izolirane, ali postoji dobra šansa da će vremenom pokret narasti i omogućiti reformu načina na koji se odnosimo prema pitanjima kulture i zabave/razonode.

OŽIVLJAVANJE KRITIČKOG UMA I KREATIVNOSTI

Da bi izišla nakraj sa pitanjem kulture, ulema se pozivala na veoma sistematizirane pristupe kojima je moguće razmatrati, na jednoj strani, običaje i različite oblike zabave/razonode (koji su bili prihvatljivi u obimu u kome njihova praksa poštuje islamske principe), a na drugoj strani

umjetnosti, od kojih su neke bile dozvoljene, a druge zabranjene same po sebi, neovisno o lokalnim obzirima. Mi znamo za rasprave između znanstvenika i različitih škola mišljenja o pitanjima muzike, crtanja/slikanja, fotografije i skulpture.⁴ Razliku između zabranjenih i dopuštenih umjetničkih formi teško je praviti na Zapadu, gdje kulturni izraz često miješa obje vrste, tako da je teško povući liniju razdvajanja između onoga što je dozvoljeno i onoga što je zabranjeno. Otuda je potreban opsežan pristup.

Naši izvori nas, kao što smo vidjeli u prvom dijelu, uče da treba izbjegavati manihejski ili dualistički pristup: *islamsko* je ono što muslimani proizvode, a *antiislamsko* je ono što dolazi od nemuslimana. Na polju kulture, kao i na svakom drugom polju, kriterije ocjenjivanja nekog postupka, proizvoda ili običaja ne treba tražiti u identitetu njihovog promotora ili u njihovome porijeklu, već u njihovome poštovanju ili nepoštovanju etičkih načela do kojih držimo. Ovo pravilo poziva um da izučava, razumijeva i izabere kad se nađe u novoj sredini, unutar nove kulture. To je ono što zapadnim muslimanima danas treba – sveobuhvatna vizija i selektivan pristup.

Neki znanstvenici koriste argumente iz Kur'ana i sunneta da zabrane muziku i ponekad slikanje/crtanje i fotografiju (i samim tim televiziju i kino). To je jedno od nekoliko mišljenja, i ono treba biti poštovano. Drugi su dozvolili ove umjetnosti namećući odgovarajuće uvjete koji su u vezi s etičkim vrijednostima. Oni koji slijede prvo mišljenje moraju se efektivno izolirati od zapadnog svijeta, jer su muzika, fotografija i televizija u tolikoj mjeri dio svakodnevnog života. Drugi, u koje ubrajam i sebe,⁵ moraju pronaći selektivni pristup u ovim, kao i drugim pitanjima. Sva literatura, likovna umjetnost, muzika, televizija i kinematografija koje proizvodi Zapadunije ni veoma visokog kvaliteta, niti veoma moralna, ali je pogrešno i fundamentalno lažno dopustiti da se misli da

4 Sažetak argumenata moguće je naći u *Biti evropski musliman*, 2. dio

5 Zbog dva osnovna razloga: prvo, na temelju argumenata koje navode dvije strane i, drugo, jer je pravno odabranije (*min babi 't-terdžih*) kao način odnosa sa stvarnostima života na Zapadu

je sve to perverzno i beskorisno. Iskrenost je u tome da budemo specifični i da ne stavljamo sve u jedan koš. Ovdje kritički, selektivni pristup dolazi na svoje. Francuska, engleska, američka, njemačka i španska književnost, da spomenemo samo neke, izuzetno su bogate i besmisleno je ignorirati ih pod izgovorom da nisu *islamske*. Načelo integracije nas uči da u svoj identitet i svoju kulturu integriramo sve što čovječanstvo proizvodi, a što nije u suprotnosti sa nekom zabranom – mi možemo naći brda djela koja ispunjavaju ovaj kriterij u različitim književnostima. Nemoguće je biti evropski ili američki musliman bez integriranja makar jednog dijela imaginarnog svijeta te kulture. On nije sav istog kvaliteta i na nama je da napravimo izbor. Ali, mi moramo prijeći ovaj put. Prema tome, prije ili kasnije, *islamske* knjižare će morati ponuditi svojim mušterijama nove književne horizonte – romane, kratke priče, poeziju, ali i djela iz humanističkih znanosti i filozofije koja hrane i oblikuju um, a da to neće značiti da *gubimo sebe*.

Isti pristup treba imati i kad su u pitanju muzika, kino i televizijski programi. Mi ne možemo ni ignorirati okruženje, ni izgubiti svoju kritičku svijest. Stalno moramo praviti razliku u ogromnoj količini *kulture* koja nas svakodnevno bombardira. Treba poštovati jednu etiku potrošnje i ne smije biti nesvjesnog prihvatanja muzike ili filmova koji su postali proizvodi čitave industrije čiji promotori nemaju ukusa, ni savjesti i čiji je jedini kriterij uspjeha ostvarena prodaja. Muslimani nisu jedini kritičari filmova sa velikim budžetima, prostačke muzike i *smetlja* na televiziji. Potrebno je razviti kritičko oko, otkriti kako ćemo izabrati svoje interese i kontrolirati svoje sklonosti ka manje vrijednim atrakcijama. Na Zapadu obrazovati sebe ili druge znači podučavati ovom kritičkom pristupu, ovoj aktivnoj duhovnosti, ovom osjećaju kontrole. To je neporecivo teško, ali to je napor, duhovni džihad, koji svaka osoba sa moralnom savješću mora poduzeti na Zapadu. Bilo bi pogrešno umanjivati ove stvarnosti ili detaljno obrazovanje/odgoj (*education*) koje oni zahtijevaju – pobjeda u suočenju sa pritiskom svijeta televizije, muzike i kina, sa svim njihovim pervertiranim i dehumanizirajućim aspektima,

pretpostavlja ne samo dobro utemeljen moral, već i pristup alternativama koje nam također dolaze putem najinteligentnijih, dostojanstvenih i humanih televizijskih, kinematografskih i muzičkih produkcija. To je i trening i borba – mi se obučavamo da izgradimo kulturno i umjetničko oko i dobar ukus i moramo se boriti da odbacimo da budemo pretvoreni u samozadovoljne, pasivne i poslušne potrošače. Tužno je vidjeti nešto što je česta pojava – da su oni koji su vrlo sretni kad slušaju najnasilnije i najekstremnije govore u džamijama o muzici i kinu često među prvima koji će svoju večer provesti u kući gledajući televizijske programe ili filmove kojima u potpunosti nedostaje inteligencije ili imaginacije, uz gotovo nikakvu svijest o toj kontradikciji. Jedno je anatemizirati riječima, a drugo praviti kompromise u životu.

Emocionalno upravljanje našim unutarnjim sukobom je samo po sebi puno suprotnosti. Obrazovanje za kritički um, za sposobnost opažanja i razumijevanja (eksplicitnog, ali i implicitnog sadržaja stavova i poruka), za znanje o tome kako donositi odluke svjesno i neovisno, stepen je u upravljanju našim odnosom prema kulturi i umjetnostima. Nisu mogući samoizolacija i potpuna zabrana i, po mome mišljenju, samo selektivni razvoj ima neku šansu da uspije. U ovome zapadnom svijetu, punom izazova, Zajednica vjernika, treba udružiti svoje snage kako bi oblikovala novu muslimansku ličnost – sa dubokom, inteligentnom duhovnošću, kritičkim, neovisnim umom, slobodnom, poniznom i odlučnom voljom, sa sve više samopouzdanja u izborima koje pravi. Ovaj razvoj zahtijeva da upoznamo svoje izvore i da upoznamo ovu sredinu iznutra, sa njezinom logikom, njezinom psihologijom i njezinom dinamikom. Drugim riječima, to zahtijeva da budemo ovdje, da istinski egzistiramo ovdje i da, iz samoga srca zapadne kulture, pronađemo način da se održimo, da sami sebe nadmašimo i da postanemo kadri davati vlastiti doprinos.

Moglo bi se reći da trebamo *ponovno otkrivati*, da upotrijebimo poznati Riumbaoudov izraz. I dok napreduje kritički rad na selekciji koju smo spomenuli, važno je da talenti muslimanskih autora budu izraženi i da oni proizvedu originalna djela nadahnuta njihovom

percepcijom i njihovom etikom, ali istovremeno autentično *evropska* ili *američka* po kvalitetu, stilu i ukusu. Mi više ne trebamo uvoziti strana djela misleći da je orijentalna obojenost znak *islama* određenog proizvoda ili, s druge strane, imitirati zapadna djela dodajući, sa različitim stepenom uspjeha, nešto malo fraza (često na arapskom) kako bismo ih *islamizirali*. Hitno su nam potrebni umjetnici koji misle za sebe, na svome jeziku, svojim ukusom i svojom psihologijom. Trebaju nam kreativnost i nova predanost. «Bog je lijep i voli ljepotu», kaže dobro poznati hadis, a islamska umjetnost je stoljećima izražavala svoju odličnost u različitim dijelovima svijeta. Danas su muslimani na Zapadu; oni su Evropljani i Amerikanci, i njihova je odgovornost da preispitaju horizonte svoje imaginacije i udahnu život u umjetnosti koje će sinhronizirati njihovu etiku sa njihovom percepcijom. U književnosti, muzici i slikarstvu, kao i u kinematografiji, otvoren je put za eksperimentiranje novim načinima izražavanja, novim značenjima, novim bojama i novim riječima. Nama nedostaje ove kreativnosti.

Reformističko razmišljanje kaoo jedno od svojih načela drži odlučnost da današnje muslimane ne treba mijenjati u imitatore jučerašnjih muslimana. Vjerni načelima, oni moraju otkriti kako će živjeti unutar vlastitog vremena. Na isti način, muslimani današnjice ne smiju postati imitatori moda današnjice ili biti zadovoljni zakonom pružanja najmanjeg otpora zadovoljavajući se *islamizacijom* svega što komercijalno *prolazi*. Kad se prvi stepen prilagođavanja oduži, to je zato što nas obuzima lijenost i što nam nedostaje imaginacije. Pokazatelji ove sklonosti ka imitiranju su bezbrojni. Na brojnim muslimanskim skupovima, grupe, razne vrste muzike i načini prezentacije su loša reprodukcija onoga što je moguće vidjeti na televiziji ili na nekim zabavama mladih. Događaj je *islamiziran*, tj. učinjen dozvoljenim (halalom) bez obraćanja neke veće pažnje na implicitne poruke koje prenosi ova tzv. nadomještajuća (*bedil*) kultura. Na zabavi (baš kao i na drugim zabavama *gdje-mi-ne-smijemo-ići*), mi želimo grupe sa glasnom muzikom, slabim svjetlom, izvedbom koja slijedi posljednje trendove, jer *to je ono što mladi žele*.

Ono što se nesvjesno reproducira jest neka vrsta odnosa sa konzumerizmom i fokus na zvijezdu (baš isto kao i *tamo-gdje-mi-ne-smijemo-ići*), veza sa noći, sa bukom, sa zabavom. Iza zabave koja se nudi ljudima stoji određena psihologija tišine i buke, dana i noći, odnosa sa sobom i sa drugima, koja se u cijelosti pretvara u jednu filozofiju postojanja. Poruka islama nas čini osjetljivim za tišinu, za kvalitet onoga što je zamjenjuje ili uznemirava. Ona nas također čini svjesnima da postoji drugi način susreta sa noći, ostavljajući prostora tišini u nekoj vrsti sjećanja. U konačnici, ona usmjerava našu zabavu ka istraživanju stanja u kome osoba zaboravlja svijet, a da ne zaboravi sebe, ostajući ljudska i sama štiteći svoje dostojanstvo. Ovi poticaji bi trebali omogućiti – čak i na Zapadu – da ne zanemarimo psihologiju koja treba poduprijeti umjetnost i zabavu u islamskoj filozofiji života, ne da bismo se izolirali ili sve zabranili, već, naprotiv, da bismo se predali razvoju kritičkog uma, pravljenju izbora, davanju doprinosa, obnovi i da nikad ne imitiramo ni prošlost, a ni sadašnjost. Da budemo zapadni muslimani, to znači da se suočimo sa stvarnošću, sa svim njezinim izazovima i da, podržani svakodnevno *potrebom za Njim*, preuzmemo sve svoje odgovornosti.

ZAKLJUČAK

Muslimani na Zapadu nose golemu odgovornost i na njima je da se obavežu na izgradnju svoje budućnosti. Nema sumnje da će neki nastaviti identificirati se preko i nasuprot Zapada, kao *drugog*, i da se žale kako tamo niko ne voli islam ili muslimane. Oni će tako održavati nezdravi mentalitet žrtve u nadi da će njihovo spasenje doći od znanstvenika i mislilaca sa Istoka. Postoje, međutim, danas brojni pokazatelji, posebno među ženama, da se stvari mijenjaju i da je sve više i više muslimana koji su svjesni izazova s kojima se moraju suočiti. Ostati musliman na Zapadu, to je ispit vjere, savjesti i inteligencije, ali jedini način da se s njim nosi jest ustati i uključiti se naoružan *potrebom za Njim*, poniznošću i odlučnošću.

Reformski pokret, koji je u procesu rađanja, kao svoj prvi preduvjet ima znanje

o sveobuhvatnoj poruci islama, njegovim univerzalnim načelima i instrumentima koji su na raspolaganju da se pomogne ljudskim bićima da se prilagode svome društvu, ali i da mijenjaju svijet. Svi muslimani su pozvani, prvo, na ovo izučavanje, ovo upoznavanje, ovu samospoznaju. Prvi dio je namijenjen kao uvod u ovaj proces, koji se prirodno mora nastaviti produbljivati i širiti. Istovremeno, ne smijemo olahko prići izučavanju zapadnog svijeta, historije njegovih društava i njihovih institucija, kultura i kolektivne psihologije. Ovo je putanja koju moramo preći ako se želimo osjećati da smo kod kuće i primijeniti na pozitivan način islamsko načelo integriranja svega što nije u suprotnosti sa zabranama i usvajanja toga. Kao što je kazano, ovaj reformski pokret zahtijeva istinsku intelektualnu revoluciju koja će omogućiti izmirenje sa univerzalnošću islamskih vrijednosti i kraj stava da smo marginalizirana manjina, na ivici prilagođavanja ili integriranja, koja ne pokušava ništa više nego da se zaštiti od okoline koju smatramo opasnom. Da bi to postigli, zapadni muslimani se trebaju osloboditi svoga dvostrukog kompleksa inferiornosti – prema Zapadu (i dominaciji njegove racionalnosti i tehnologije), na jednoj strani, i prema muslimanskome svijetu (koji jedino, čini se, proizvodi velike duhove/velikane islama koji govore arapskim jezikom i tako lahko citiraju Tekstove), na drugoj strani. Mi ćemo se morati osloboditi ovih nedostataka razvijanjem bogatog, pozitivnog i aktivnog prisustva na Zapadu koje mora iznutra doprinijeti raspravama o univerzalnosti vrijednosti, globalizaciji, etici i smislu življenja u modernim vremenima.⁶ Uz to, vrijeme je da se pridajemo pažnju onim oblicima vjerskog obrazovanja i odgoja koji će poticati neovisnost uma i dubinsko promišljanje primjene islamskih načela na Zapadu i onoga što znači biti evropski ili američki musliman.

Prethodne strane ponizno tvrde da su otvorile put za prve korake na ovom putu, ali ostaje još mnoga toga što treba postići i mnogo prepreka koje treba prevazići. Jedna od tih prepreka je da muslimani povrate

⁶ Ova knjiga je ocrtala globalnu viziju. Narav uključivanja ovisi o stvarnostima i faktorima koje muslimani moraju uzeti u obzir

potpunu političku i finansijsku neovisnost. Oni sve odlučnije moraju odbacivati kontrolu, upletanje i nadgledanje stranih država, kao što su zapadne vlade, kako bi bili u mogućnosti govoriti slobodno i s kredibilitetom. Muslimani imaju sve više instrumenata da to učine. Ovo, zasigurno, ne znači da oni trebaju odbiti da budu u kontaktu sa islamskim svijetom radi obostrane koristi, ali razmjena je jedno, a drugo je biti pod patronatom, ovdje ili ma gdje drugdje.

Kao građani država koje priznaju ljudska prava, muslimani više nisu pod zakonima stranih država ili bivših kolonija i trebaju odbaciti status podgrađana, status koji je proizvod iskvarenog unutaršnjeg neokolonijalizma. Povratiti samopouzdanje, vjeru u svoje vrijednosti i svoju ulogu, u praksi znači povratiti svoja prava i poštovanje. Uključivanjem u reformu obrazovanja, društvenu i političku participaciju, ekonomski otpor, međuvjerski dijalog i davanje doprinosa kulturi, ljudi će biti mnogo uspješniji nego što će biti ako nastave insistirati na pojedinačnoj konfrontaciji i ustrajnom prigovaranju i žaljenju. To je borba, džihad – to ne treba ni izgovoriti – ali borba za načela, ne protiv ljudi; a ako ljudi oko nas, namjerno ili nenamjerno, zaborave načela, borba se sastoji u njihovom podsjećanju na ta načela i traženju da ih primijene. Na taj način, normalizacija muslimanskog prisustva neće biti trivijalizacija – njihovo prisustvo, njihov doprinos i njihovo sudjelovanje bi trebalo napraviti razliku ne zbog njihove *drugosti*, već zbog jedinstvenog bogatstva koje oni donose svome društvu.

Zapadni muslimani će igrati odlučujuću ulogu u evoluciji islama diljem svijeta zbog naravi i kompleksnosti izazova pred kojima se nalaze i u tome je njihova odgovornost dvostruko važna. Promišljajući svoju vjeru, svoje principe i svoj identitet unutar industrijaliziranih, sekulariziranih društava, oni participiraju u promišljanju koje muslimanski svijet mora započeti o svome odnosu spram modernoga svijeta, njegovoga poretka i nereda. Imali islamski svijet alternativu koju može ponuditi? Ima li instrumente implementiranja novih prijedloga? Kako bismo se trebali uključiti u debatu između civilizacija? Huntingtonova teza o *sukobu civilizacija* mnogo je kritizirana, a progresivni,

optimistični mislioci masovno su odbacili ovo proročanstvo propasti. Moje brojne posjete muslimanskom svijetu i evropskim i američkim društvima, posebno nakon šokova kakav je bio 11. septembra 2001., ukazuju da, ako sukob nije stvarnost, sastojci koji bi mogli dovesti do njega su veoma prisutni u sadašnjim mentalitetima – na obje strane, pomanjkanje znanja o drugom (i sebi), prihvatanje simplicističkih i apsolutnih karikatura i konačnih sudova, a da ne spominjemo sukobljene političke i geostrateške interese, objektivne su osobine koje bi mogle dovesti do sloma. Po mome mišljenju, budući dijalog između civilizacija neće se odigrati na geopolitičkim granicama između *Zapada* i *Islama*, već, prije, što je paradoksalno, unutar evropskih i američkih društava. I ovdje će muslimani ponovo nositi veliku odgovornost u zahtjevu da debata bude otvorena i da bude vođena na dubokom i ozbiljnom nivou koji zahtijeva slušanje i razmjenu sa njihovim sugrađanima. Oni će možda uspjeti osigurati izbjegavanje sloma i izgradnju jednog puta za pravedan dijalog i pomirenje.

Ovo neće biti lahko. Predrasude, rasizam i islamofobija su uočljivi izrazi teške stvarnosti zapadnih društava i muslimani ne smiju naivno misliti da će ove pojave jednostavno nestati kako oni postanu građani koji su se skrasili/smirili u svojim društvima. Sve češće, i to na duži period, oni se moraju navići na suočavanje sa političko-sigurnosnim mjerama, diskriminacijom, optužbama za *dupli govor*, prijetnje, zlonamjerne poglede te na prismotru i kontrolu.⁷ Nepovjerenje je toliko i sumnja tako

⁷ Prismotra se izvodi na različite načine – preko nadzora sigurnosnih struktura različitih država i saradnjom sa vladama zemalja iz kojih muslimani potiču. Kontrola se također pojavljuje u različitim formama – opsjednutost *muslimanskim predstavljanjem* na nacionalnom nivou jedna je od njezinih manifestacija. Na nas se vrši pritisak da nađemo *glasnogovornika* muslimana u slučaju da se dogodi nešto što se neće svidjeti vlastima. Tačno je da je muslimansko predstavljanje važno, ali ono nije važno do te mjere da svi legitimni procesi predstavljanja utemeljeni na narodnoj volji, izborima i poštivanju različitosti i neovisnosti trebaju biti zanemareni. Opsjednutost kontrolom u nekim vladama nema obzira za prave demokratskih principa. Ali, u konačnici je na muslimanima da iznađu načine kako će razlikovati između toga *da budu predstavljeni* i *da budu kontrolirani*

rasprostranjena da se još uvijek čine veoma dalekim vremena uzajamnog povjerenja. Ali, umjesto da tužno kukamo, čini mi se da postoji samo jedan odgovor na ovo stanje stvari – držati se čvrsto svojih uvjerenja, izraziti svoja načela i nadanja, jasno iskazati svoje komentare i kritiku, ustrajati na otvorenom načinu govora (sa muslimanima i ostalim sugrađanima), sudjelovati u društvu radi zajedničkog dobra u partnerstvu sa svim drugim ljudskim bićima koja svjesno odbacuju svijet bez savjesti te, naoružani vjerom i kritičkim umom, odbaciti dualizam i sačuvati glavu njegujući strpljenje i trpljenje neugodnosti. Ako je drugi dio počeo sa duhovnošću, to je bilo zato da podsjeti na

prioritet – napor i proces duhovnog učenja koji nas u našim srcima vode do Transcendentnog najbolja su opskrba ovome putokazu. Tim učenjem, mi se učimo ustrajnosti, koja nam daje ključ uspjeha – odlučno stati pred ljude koji trguju predrasudama, koji su odgovorni za represiju i koji šire mržnju, istovremeno zadržavajući razumnost i sposobnost da kažemo: *Selam, Mir*, usput ne odustajući, nudeći bratstvo svoje duše i humanost svim ljudima od savjesti, iz srca i s ljubavlju, i pozivajući ih da sa nama putuju, obučavajući se da ustrajemo u pružanju otpora i učenju kako da budemo prijatelji, *vjerno*.

S engleskog Ermin Sinanović

